

УДК 94 : 327

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТІЇ В ТУРЕЧЧИНІ У 2002–2012 РОКАХ: ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

ЧУБРИКОВА О.О.,
кандидат
філологічних наук,
здобувач
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України

Визначено, що Турецька Республіка фактично перетворилася з об'єкту критики у зв'язку з недостатніми демократичними перетвореннями з боку західних країн та структур, зокрема ЄС, на суб'єкт просування демократії на Сході, а саме в ісламському світі. З'ясовано, що, хоча МЗС Туреччини наразі не виділив підтримку демократії в окремий самостійний напрям зовнішньої політики, демократизаційні аспекти стали чинниками у відносинах з країнами ісламського світу.

Ключові слова: Туреччина, демократія, «арабська весна», ісламський світ, зовнішня політика.

Зовнішня політика Туреччини після 2002 року – приходу до влади Партії справедливості та розвитку (ПСР) – набула чимало нових форм та напрямів. Протягом другої половини ХХ століття демократія була традиційним питанням порядку денного відносин Туреччини з західними країнами, зокрема ЄС. Турецькі уряди здебільшого ставали об'єктом критики з боку європейських структур за недостатні демократичні реформи. Однак, у 2000-х роках уряд ПСР, після тріумфального приходу до влади з найвищим рейтингом за історію Турецької Республіки, здійснює суттєві демократичні перетворення. Туреччина уперше починає фігурувати, як приклад демократичної республіки, у першу чергу для своїх східних ісламських сусідів. Підтримання демократії з'являється в експертних оцінках як один з елементів турецької зовнішньої політики.

Дана стаття ставить на меті дослідження ролі та місця демократії у зовнішній політиці Туреччини протягом 2002 – 2012 років.

Зазначена мета вимагає виконання таких завдань: аналіз мотивів демократичних перетворень, що відбулися у Туреччині після приходу до влади Партії справедливості та розвитку, в контексті зовнішньої політики; дослідження використання Туреччиною власних демократичних успіхів для підтримання демократичного розвитку інших країн; викладення засобів підтримання демократії.

Демократизаційні процеси у Туреччині активізувалися у 1990-і роки та ґрунтувались на багатьох чинниках, зокрема необхідності зміни балансу сил між військовими і цивільними, різкому зростанні активності політичних партій та збільшенні їх кількісного складу, створенні урядових коаліцій, активізації переговорів з ЄС, певному розширенні прав і свобод етнічних меншин¹.

Разом з тим, практично усі дослідники єдині в думці, що рушійною силою демократичних перетворень у Туреччині стало прагнення набути членства у Європейському Союзі. Так, суттєвим катализатором реформ послугувало отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у грудні 1999 року та мета розпочати переговори про вступ до Євросоюзу.

Між 1999 та 2004 роками Туреччина прийняла низку демократизаційних пакетів з метою досягнення Копенгагенських критеріїв – необхідної умови для початку вступних переговорів з ЄС. У період 2001 – 2004 років було схвалено дев'ять пакетів конституційних змін, прийняті новий цивільний та кримінальний кодекси. Завдяки зазначеним реформам було суттєво зменшено вплив військових на внутрішньополітичне життя держави, відмінено смертну кару в мирний час, покращено ситуацію зі статевою рівністю у шлюбі, посилено правовий захист соціальних, культурних та політичних прав турецьких громадян незалежно від їх релігійної та етнічної ідентичності, зокрема дозволено трансляції на інших, крім турецької, мовах, покращено свободу преси та визнано пріоритетність міжнародних договорів над національним законодавством².

Зазначене дозволило суттєво реформувати діючу Конституцію Туреччини 1982 року, що розроблялася під час військового режиму 1980-83 років та містила чимало авторитарних елементів.

З.Онїш називає 2002 – 2005 роки “золотим періодом турецької демократизації та реформ у сфері прав людини”. Серед успіхів на шляху демократичних перетворень після 2002 року він називає: кардинальне зменшення повноважень військових

та їхнього впливу на турецьку політику на противагу численним втручанням військових у внутрішні політичні процеси, що існували раніше; визнання «різності та різноманітності», що стосується релігійної та етнічної ідентичності турецького суспільства на відміну від гомогенного розуміння, що пропонував «секуляризм» та «тюркізм», визнання курдської ідентичності; розширення прав національних меншин, культурних та мовних прав курдського населення Туреччини³.

По мірі посилення внутрішніх позицій ПСР та віддалення перспективи набуття Туреччиною членства у Євросоюзі спостерігається тенденція до втрачання ролі останнього, як рушій демократичних реформ. Так, коли 30 вересня 2013 року на розгляд парламенту було внесено черговий демократизаційний пакет, мотивами були виключно внутрішньополітичні чинники. Правляча партія керувалася вимогами турецького суспільства, власним баченням демократії та необхідністю виправлення свого іміджу після резонансних антиурядових протестів у Гезі парку⁴.

Демократизаційний пакет містив близько двадцяти пунктів, включаючи пропозиції до змін у виборчій системі, законів щодо політичних партій, покращення гарантій індивідуальних свобод, певні поступки етнічним та релігійним меншинами. Зокрема, був передбачений дозвіл відкривати приватні школи, де мова викладання не є турецькою, повернення асирійській церкві земель навколо монастиря, що раніше були конфісковані державою, декриміналізовано використання літер х, w, ç, що є частинами курдського алфавіту, дозволено повернути історичні назви міст та сіл, яким раніше було надано турецькі назви, відмінено обов'язковість виголошення у школах клятви, що возвеличує тюркськість⁵. Окрім цього, була відмінена заборона для жінок носити мусульманську хустку – тюрбан – в університетах та державних структурах.

Зазначені перетворення були схвально сприйняті ЄС та США, однак викликали неоднозначну реакцію в середині турецького суспільства. Так, рішення стосовно тюрбану кваліфіковано у секуляристських колах, як спроба ПСР перетворити Туреччину на ісламську державу. Прихильники опозиційних націоналістичної та республіканської партій виступили проти відміни шкільної клятви, звинувачуючи ПСР у намаганні усунути республікансько-націоналістичні ідеали⁶.

Про зменшення впливу ЄС на демократизаційні процеси у Туреччині говорить і Д.Н.Гьоксель.

Дослідник пов'язує цю тенденцію з відсутністю перспективи членства у ЄС. Натомість відзначається тенденція до презентації турецьких реалій, як «живого доказу» того, що іслам і демократія можуть співіснувати⁷.

У експертно-дослідницькому середовищі як зразок демократії Туреччина вперше почала згадуватися у контексті т.зв. «арабської весни».

У процесі наростання повстань у Північній Африці та на Середньому Сході Туреччина адаптувала свої зовнішньополітичні пріоритети до нових реалій та перейшла до політики, спрямованої на підтримку трансформацій у регіоні.

Після початку весняних революцій реформатори у Єгипті, Йорданії, Марокко, Сирії та Тунісі наводили Туреччину, як модель демократії⁸.

Ш.Кардаш зазначає, що Туреччина почала реалізовувати і навіть відверто пропагувати просування демократії. Дослідник відзначає, що демократія все більше стає предметом відносин Туреччини з незахідним світом та презентується, як альтернативна модель для інших мусульманських або тюркських спільнот. За його висновком, Туреччина більше не є об'єктом західної політики з просування демократії, але може відігравати потенційну роль щодо демократизації своїх сусідів⁹.

Ілюстрацією згаданих тез слугують заклики турецького Прем'єр-міністра Р.Т.Ердогана на адресу Президента Єгипту Х.Мубарака прислухатися до вимог людей, встановлення зв'язків з лівійською опозицією, намагання переконати Президента Сирії Б.Асада ініціювати політичні реформи і вести країну шляхом демократизації.

Турецький уряд пропонував країнам регіону свою модель розвитку в якості зразка для стимулювання демократичних трансформацій на Близькому Сході. Зокрема, підкреслювалися три взаємопов'язані чинники, які зробили Туреччину джерелом натхнення для арабських революціонерів: репрезентативний уряд, вільна ринкова економіка, незалежна зовнішня політика¹⁰.

Про перехід демократії, зокрема власних демократизаційних перетворень, від питання порядку денного Туреччини у відносинах з Заходом, зокрема ЄС, до аспекту взаємодії з незахідним світом йдеться і у публікації С.Айдин-Дюзгіт та Ф.Кайман. Дослідники називають Туреччину новим гравцем у сфері розвитку демократії. На їхню думку, Туреччина концентрується на просуванні демократії на двох рівнях: по-перше, намагаючись позиціонувати себе, як модель демократії у сусід-

ніх країнах; по-друге, намагаючись підтримувати реформи в інших країнах, надаючи фінансову підтримку проектам з розвитку демократії¹¹.

Разом з тим, турецькі посадові особи традиційно уникають застосування риторики «просування демократії», наголошуючи на національному суверенітеті та неінтервенції, з тим, щоб уникнути можливих ускладнень у стосунках з деякими авторитарними режимами у власному сусідстві та занепокоєннями щодо курдського націоналізму на власних кордонах.

Поділяє думку щодо Туреччини як новопритої у сфері просування демократії і Е.П.Дал. У її роботі підкреслюється, що у 2007-2011 рр. питання демократії почало з'являтися у публічних виступах та деклараціях турецьких лідерів щодо міжнародних та регіональних справ¹².

Бачення Туреччиною ролі демократії у власній зовнішній політиці викладено у програмних документах правлячої Партії справедливості та розвитку. Слід відзначити доволі часте посилення на демократію як мотив зовнішньополітичних кроків у відносинах з іншими країнами.

Зокрема, у документі «Відповідальність та візія. Турецька зовнішня політика напередодні 2014 року»¹³ зазначається, що завдяки двом чинникам протягом останнього десятиліття став можливим перехід до активної, принципової, далекоглядної, багатовекторної зовнішньої політики. По-перше, йдеться про прогрес Туреччини у сфері розвитку демократії, зокрема здійснення законодавчих змін та реформ з метою розширення основних прав та свобод, посилення демократичних установ, введення цивільно-військових відносин у відповідність з демократичними нормами, по-друге – економічне зростання.

Аналіз звітно-аналітичного документу ПСР «Наша зовнішня політика напередодні 2014 року»¹⁴, представленого тодішнім Міністром закордонних справ Туреччини А.Давутоглу в парламенті, показує, що сприяння розвитку демократії не виділено в окремий напрям турецької зовнішньої політики. Разом з тим, у контексті дипломатичних кроків на різних напрямках наводяться численні посилення на демократію як фундамент, на якому ґрунтується вироблення позицій Туреччини по відношенню до інших держав. Так, йдеться про підтримку Туреччиною демократичних перетворень у країнах, що отримали назву «арабської весни». «Наша країна (Туреччина) відстоює необхідність виконання законних та демократичних

вимог громадян та заперечує усунення від влади демократичних урядів шляхом військового втручання...» - зазначено у документі. Таким підходом була мотивована інтенсифікація співробітництва Туреччини з Єгиптом «після проведення там перших демократичних виборів президента та уряду» у 2012 році. Аналогічна аргументація стала підґрунтям несприйняття Туреччиною зміни влади у Єгипті шляхом військового втручання, адже, на думку МЗС ТР, «основним принципом демократії є те, що уряди, які прийшли до влади шляхом виборів, мають усуватися від влади також шляхом виборів».

Підтримка Туреччиною встановлення демократії у Лівії та Тунісі подано як привід для реалізації співпраці з цими країнами у військовій та правоохоронній сферах, забезпечення навчання військових та поліцейських у відповідних турецьких закладах.

У документі зазначається, що основними параметрами політики Туреччини стосовно Сирії від самого початку кризи у цій країні були проведення демократичних реформ у відповідь на законні вимоги сирійського народу та мирної реалізації процесу перетворень. За твердженням турецького міністра, Б.Асад не дослухався до численних порад Туреччини щодо необхідності проведення реформ, які б відповідали прагненню народу до демократії, свободи, верховенства права. Тому, «виходячи з розуміння, що основним елементом демократії є принцип плюралізму, який вимагає наявності ефективної опозиції», вмотивовано підтримання контактів з опозиційними сирійськими групами. Задекларовано підтримку створенню у Сирії вільної демократичної системи, яка б надавала конституційні гарантії основних прав та свобод громадян на основі рівності, незалежно від етнічної, релігійної та конфесійної приналежності.

Декларована позиція щодо Іраку також ґрунтується на необхідності врегулювання політичних проблем у цій державі у рамках конституції та демократії, встановлення балансу між політичними центрами сили та справедливого розподілу природних багатств Іраку на користь усього іракського народу.

Основою турецької політики на центральноазіатському напрямі є підтримка налагодження співпраці між державами регіону, інтеграція до світового співтовариства та застосування загальносвітових демократичних цінностей. Зазначено про готовність Туреччини надавати підтримку країнам

Центральної Азії, виходячи з того, що прогрес у сферах прав людини та демократії сприятиме встановленню довгострокової стабільності країн регіону та інтеграції до світового співтовариства. У цьому контексті окремо згадана допомога у процесі демократичних перетворень та економічних реформ, включаючи інвестицій та кредитні ресурси, що надаються Киргизстану, керуючись прагненням забезпечити успішність першого досвіду парламентської системи державного правління у Центральній Азії.

Фінансово-технічним підґрунтям для реалізації зовнішньої політики Туреччини, в тому числі і у контексті підтримки демократії, є діяльність Турецького агентства співробітництва та розвитку ТІКА, яке протягом останніх років суттєво активізувало свою роботу. Зазначене здійснюється у контексті мети підвищити регіональну та глобальну впливовість Туреччини та зробити її «м'якою силою». Так, розмір офіційної допомоги на розвиток, реалізований агентством ТІКА, збільшився з 85 млн. дол. США у 2002 році до 3,3 млрд. у 2013 році. Діяльність Агентства поширюється на 120 країн світу. Станом на 2013 рік 55,9% усіх проектів допомоги на розвиток надається регіону Близького та Середнього Сходу. Дещо менші обсяги виділяються країнам Африки – 24,7%, Південної та Центральної Азії – 15,3%, Балкан та Східної Європи – 3,1%. Допомога реалізується у різних сферах, включаючи фінансову допомогу державним бюджетам, пільгові кредити, гуманітарну допомогу, стипендії на навчання у Туреччині, технічну допомогу та надання підтримки неурядовим організаціям тощо¹⁵. Ресурси ТІКА також використовуються для посилення центральних і місцевих урядів¹⁶.

Аналізуючи діяльність ТІКА, Ш.Кардаш робить висновок, що Туреччина є новим донором у глобальному режимі допомоги на розвиток. Окрім цього, на його думку, напрями турецької допомоги відображають пріоритети турецької зовнішньої політики¹⁷.

Оцінюючи вплив розвитку демократії у Туреччині на зовнішню політику цієї держави у 2002 – 2012 роках, необхідно констатувати головну тенденцію щодо переходу демократичної проблематики від питання порядку денного відносин виключно з західними країнами та структурами, зокрема ЄС, у аспект стосунків з країнами Сходу, у першу чергу мусульманськими країнами. Так, Турецька Республіка фактично перетворилася з об'єкту критики у зв'язку з недостатніми демократичними пе-

ретвореннями з боку Заходу на суб'єкт просування демократії на Сході, в ісламському світі.

Турецьке керівництво почало пропагувати модель Турецької Республіки, як зразок співіснування демократії та ісламу. Привертає увагу використання значних фінансових і технічних ресурсів для підтримки демократизаційних процесів у інших країнах.

Проведений аналіз свідчить, що, хоча МЗС Туреччини наразі не виділив підтримку демократії в окремий самостійний напрям зовнішньої політики, демократизаційні аспекти стали де-факто чинниками у відносинах з країнами ісламського світу, де розпочалися демократичні перетворення або конфлікти на ґрунті недостатніх демократичних свобод.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Аватков В.А. Турецкая демократизация в 90-е – ключ к сегодняшней исламизации Турции // Ближний Восток и современность. – 2012. – № 45.

² Вас М. М. Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union // South European Society & Politics. – Vol. 10. – No. 1. – March 2005. – <http://myweb.sabanciuniv.edu/muftuler/files/2008/10/muftulerbaspoliticalreforms.pdf>.

³ Önis Z. Sharing Power: Turkey's Democratization Challenge in the Age of the AKP Hegemony Insight Turkey // Insight Turkey. – Vol. 15. – No. 2. – 2013. – <http://www.insightturkey.com/sharing-power-turkeys-democratization-challenge-in-the-age-of-the-akp-hegemony/articles/1419>

⁴ Özbudun E. The Turkish "Democratization Package" // Middle East Institute. – 2013. – October 15. <http://www.mei.edu/content/turkish-“democratization-package”>.

⁵ Turan İ. Democratization from Above: Erdoğan's Democracy Package // German Marshall Fund of the United States. – 2013. – October 22. – <http://www.gmfus.org/archives/democratization-from-above-erdogans-democracy-package/>.

⁶ Nas A. Democratization in Turkey: the end of the First Republic? // Open Democracy. – 2013. – October 14. – <http://www.opendemocracy.net/alparslan-nas/democratization-in-turkey-end-of-first-republic>.

⁷ Göksel D. N. Turkey's Europeanization: Conspiracy or Democracy? // German Marshall Fund of the United States. – 2013. – November 12. – http://www.gmfus.org/wp-content/blogs.dir/1/files_mf/1384289920Goksel_EUTurkishDemocracy_Nov13.pdf.

⁸ Taspınar O. Turkey's General Dilemma Democracy and the Reverse Coup // Foreign Affairs. – 2011. – August 8. – <http://www.foreignaffairs.com/articles/68019/omer-taspınar/turkeys-general-dilemma>.

⁹ Kardeş Ş. Turkey and the Arab Spring: Coming to Terms with Democracy Promotion? // German Marshall Fund of the United States. – October 2011. – <http://www.gmfus.org/archives/turkey-and-the-arab-spring-coming-to-terms-with-democracy-promotion/>.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Aydın-Düzgit S., Keyman E. F. Democracy Support in Turkey's Foreign Policy // Carnegie Endowment for International Peace. – 2014. – March 25. – <http://carnegieendowment.org/2014/03/25/democracy-support-in-turkey-s-foreign-policy>.

¹² Dal E. P. Assessing the EU's and Turkey's Democracy Promotion Policies in the Post-Arab Spring Era: Dynamics and Limitations of "Joint EU-Turkey Cooperation" in MENA // Ortadoğu Analiz. – Cilt 5. – Sayı 59. – Kasım 2013. – http://www.orsam.org.tr/en/enUploads/Article/Files/20131127_makale5.pdf.

¹³ Sorumluluk ve Vizyon - 2014 Yılına Giren Türk Dış Politikası. Türkiye. Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. – http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/sorumlulukvevizyon-2014.pdf.

¹⁴ Davutoğlu A. 2014 Yılına Giren Dış Politikamız. Dışişleri Bakanlığı'nın 2014 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık. – http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2014-yilina-giren-dis-politikamiz.pdf.

¹⁵ Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2013. – <http://store.tika.gov.tr/yayinlar/kalkinma-yardimi/KalkinmaYardimlariRaporu2013.pdf>.

¹⁶ Aydın-Düzgit S., Keyman E. F. Democracy Support in Turkey's Foreign Policy // Carnegie Endowment for International Peace. – 2014. – March 25. – <http://carnegieendowment.org/2014/03/25/democracy-support-in-turkey-s-foreign-policy>.

¹⁷ Kardaş Ş. Turkey's Development Assistance Policy: How to Make Sense of the New Guy on the Block // German Marshall Fund of the United States. – 2013. – February 4. – <http://www.gmfus.org/archives/turkeys-development-assistance-policy-how-to-make-sense-of-the-new-guy-on-the-block/>.

Chubrykova O.O. Development of Democracy in Turkey in the Years 2002–2012: Foreign Policy Aspects / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article examines the role and place of democracy in the foreign policy of Turkey in 2002–2012. The author argues that the Republic of Turkey in fact turned from being a focus of criticism because of insufficient democratic reforms from Western states and structures, particularly the EU, to being a promoter of democracy in the East, namely the Islamic world. It is stated that although the MFA of Turkey does not consider democracy promotion to be a separate area of its foreign policy, democratization aspects have become factors in the relations of Turkey with the countries of Islamic world.

Keywords: Turkey, democracy, 'Arab spring', Islamic world, foreign policy.

Чубрикова О.А. Развитие демократии в Турции в 2002–2012 годах: внешнеполитический аспект / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

Статья посвящена исследованию роли и места демократии во внешней политике Турции на протяжении 2002–2012 годов. Определено, что Турецкая Республика фактически превратилась из объекта критики, в связи с недостаточными демократическими трансформациями со стороны западных стран и структур, в частности ЕС, на субъект продвижения демократии на Востоке, а именно в исламском мире. Выяснено, что хотя МИД Турции и не выделил поддержку демократии в отдельное направление внешней политики, аспекты демократизации стали факторами в отношениях со странами исламского мира.

Ключевые слова: Турция, демократия, «арабская весна», исламский мир, внешняя политика.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2015

Прийнята до друку 02.06.2015